

drevnih spisa; Turčina Jusufa Masudija, leutara opčinjenog neizvesnom istorijom hazarskog naroda, i Jevrejina litalice Samuela Koena. Tražili su se uzajamno na sve strane, preživljavajući iskustva koja se teško mogu prepričati drugačije osim objašnjavanjem simboličnih i aluzivnih situacija koje neprestano upućuju na onostrano lišenu prostornih i vremenskih granica.

Pa ipak su to jaki i punokrvi ni likovi, u lovu na saznanja od kojih poseduju samo fragmente, malobrojne i dragocene kockice mozaika. U trenutku kad se sretnu, kad su već blizu rešenja enigme, ginu.

Ova tragična konstanta izgleda da je »sine qua non« opstanka tajne o Hazarima, određene da se iznova predočava svakih trista godina. Jer, na razboju na kome Pavić odmotava tri knjige svog romana — leksikona (hrišćansku, jevrejsku i muslimansku) prepliće se i jedno nama savremeno događanje: 1982. u Istanbulu sreću se ponovo tri naučnika — jedan Egipćanin, jedan Jugosloven i jedna poljska Jevrejka.

Kao i njihovi prethodnici opsednuti su tajnom Hazara i uspevaju da sastave fragmente jedine drevne knjige koja govori o njihovoj civilizaciji. U trenutku kad samo što nije gošlo do odlučujućeg objašnjenja, dvoje od njih ginu. Tajna ostaje tajna, a jedini život u ovom traganju — koga su možda mračne sile pozvale da izvrši dvestruki zločin — moraće da napusti poduhvat.

Sledećih trista godina hazarska istorija i metafizika nastaviće da se šire meandrima balkanske memorije: jedan »koine« plodnosnih jezika i folkloru koje pripovedač — rabdoman uobličava ne ustručavajući se da pliva i leti, pomoću odgovarajućih mimetičkih sposobnosti, po strujama fantazmagoričnih dubina.

Delo — koje se pojavljuje u dve »verzije«, muškoj i ženskoj, različitim za dvadesetak enigmatičnih redova — jeste avanturistički i ljubavni roman; istovremeno je kabalističko delo, knjiga snova različitih i ukrštenih civilizacija.

Mogao je da se desi jedan pravi pravcati kaos da autor, osim što je obdaren velikom organizacijsko-naučnom sposobnošću, nije imao i dragoceni dar za poeziju.

Ko bi to rekao? Iz jedne marginalne kulture u krizi identiteta, srpske, jedan pisac otvara, u okvirima kolektivnog imaginarnog Balkana, veoma vitalnu riznicu fantazije i mudrosti bez specifičnih religioznih obeležja. Štaviše, razarajući priču Pavić otkriva apsolutno nov način pripovedanja, savršeniji i »realniji« od bilo koje nadrealističke teorije.

Arrigo Bongiorno

* * *

»IL MESSAGGERO«, ROMA, 28. 6. 1988.

Milorad Pavić ovim nesvakidašnjim delom, eksplozivnom mašinom za vatromet i lingvističke akrobacije, izaziva dopadanje koje u srednjeevropskom području ima premla sa fantazijom i ironijom magrebinskih skica fon Recorija.

Naracija se pita o postojanju teksta, sledi dijalektiku realnosti i invencije koja je inervise, hvata momente vitalnosti koji pri svakoj transkripciji modifikuju pismo, dovodeći do jednog beskrainog otvaranja. Tragovi (Hazarara) su tako objekat jedne filološke priče koja uvodi na scenu arheologe, istoričare, slaviste i koju Pavić zna da oživi jednim jedinstvenim prelazom sa bajke na napetost krimića.

Ali, da li postoji jedna istina na dnu ovog kaleidoskopa koji autor vrti kao vir? Planovi naracije su tako artikulisani da svaki zaključak izmiče u momentu kad se nazre.

Legende o radanju alfabeta i jezika, kao i svih struktura kulture i društva, ustvari su tema koju je Pavić izabrao za svoj »roman leksikon«.

Potka knjige otkriva ovu granicu, tačku u kojoj se jezik ovaploćuje i dobija telo, poetsko telo.

Ovaj roman je jedan mit i utoliko što je mit pruža neprekidnu mogućnost novih mitologija. . .

Giuliana Morandini

* * *

»IL GIORNALE«, TORINO, 6. 7. 1988.

Milorad Pavić je složio svoju knjigu. Kažem složio jer je knjiga (ili dve knjige koje se razlikuju samo za par reči) jedna prava slagalica za čije čitanje uopšte nije potrebno znati bilo šta o Hazarima. Sam naslov kaže da se radi o enciklopediji i ceo roman — koji postoji, može mi se verovati — sastavljen je od odrednica »rečnika«.

Sve je to jedna neverovatno lepa igra, sačinjena pre svega od simpatične lepršavosti gde se svaka pojedinost kreće kao u odsustvu zemljine teže ostajući ipak u vezi sa ovom komplikovanom ali fluidnom pričom o potrazi za prvim »Hazararskim rečnikom«.

. . . u umetnosti se može biti imitator ili inovator. U Pavićevom slučaju glasam sa sigurnošću za ovu drugu mogućnost.

Sergio Noja

(Izbor i prevod B. N.)

karavan duha

đula iješ

Jednu priču započinjem od kraja. A na početku je neka vrsta morale de la fable kakva zaključuje srednjovekovne poučne priče.

Derd Lukač je bio pričao blistavog uma i lepršavog izraza. Beskrajno je podnosio jake cigare i žestoko piće. Satima ih je trošio kao pogonsko gorivo tokom razgovora. Do zore je mogao da vodi glavnu reč, i ako bi se tako zbililo, pod sto su padali od pića svi njegovi posetiooci i gosti. Skakao je s jedne teme na drugu, samo je on znao pod kakvim unutarnjim nadahnućem, i kakvim rukavcima ideja i činjenica.

Prvi put mi je jednom ovakvom prilikom pripovedao, kao neku vrstu ilustracije svoga unutarnjeg filozofskog mira, kako je doneo odluku o streljanju ljudi posle jedva nekoliko trenutaka razmišljanja.

Dogodilo se to za vreme jedne krvave bitke mađarske Crvene armije (1919). Vojnici su ustuknuli, jer i nisu bili obučeni i disciplinovani vojnici, nego pukovi fabričkih radnika na brzini ubačeni u borbu, obučeni samo da rukuju puškama ali ne i na disciplinu. Lukač je bio komesar za prosvetu, i on sam se takode našao na frontu kao i fabrički radnici. Dobrovoljno, kao politički komesar.

Na čelu neke disciplinske komisije postrojio je uzmakle vojnike koji su se upravo odmarali i pre nego što je prošlo desetak minuta, odlučio je da se strelja svaki deseti.

Slušao sam zaprepašten. Začuden i zaprepašten. U prvi mah nisam ni znao koliko ljudi je zapravo streljano: šest, šesnaest? Tokom razgovora naglasak nije bio na tome. Ne na broju, nego na principu.

Osnova razgovora se kretala, ako se dobro sećam, oko povezanosti ideje i odluke, oko tada pomodnog sartrovskog i kamijevskog izbora — presudnog choix —, oko moralnog pitanja liberté de choisir. Među gostima na večeri za stolom je bilo i dvoje Francuza. Nisam hteo da zbog pojedinosti zaustavljam raspravu, nisam hteo da je odvedem na sporedni kolosek.

Jedva mesec dana kasnije opet sam od njega čuo istu priču od reči do reči, i sada za vreme

večere u užem društvu, u stanu kod Tibora Derija. Ovaj put je Lukač nije pričao kao ilustraciju filozofske teze, jer je konverzaciju neusiljeno vodila domaćica koja je uvek razgovoru davala šaljiv ton. Lukač je svoju priču (već ne znam zašto ju je započeo) i sada završio time da ondašnju svoju odluku smatra ispravnom, ponovio bi je u svako vreme; odnosno isto bi postupio.

Za ljubav pojedinosti opet nisam hteo da skrećem tok konverzacije, isto kao i pri prvom susretu s ilustracijom za ideju. Ali sam se prisetio kako je u onom prvom slučaju gospoda Arlan iskolačila oči slušajući neočekivanu priču, ali i sam Arlan — tadašnji urednik Nouvelle Revue Française — trgnuo je glavu na nekakav poremećaj žanra upravo prema Flori, ne znam zašto, kada je Lukač neočekivano utkao ovaj isuviše jak primer u dotadašnji glatki tok dobrog profesorskog razlaganja u kojem je i sam uživao toliko da se smeškao.

To me je prisililo da sutradan prepodne, kada su gospoda Deri i moja supruga imale još ponešto da naknadno saopšte jedna drugoj telefonom, i ja preuzmem slušalicu. Sta Tibor veli na to što je i on čuo. — Da je prvi put čuo! — rekla mi je živo. — O tom događaju smo slušali od čika Đurike upravo četvrti put!

Deri je očito već ranije formirao svoje mišljenje. I preko telefona je gotovo uz klimanje glave govorio »naravno, naravno«. Da taj direktni izbor, ta smela odluka zapinje svojom savešću u želucu filozofa ma kako on mirno živeo. Moglo se čuti kako Deri zeva u postelji:

— Još uvek ne može da svari odluku.

— Ili je ponovo preživljava.

— Zar nije svejedno?

Saznao sam da je o ovom svom negdašnjem postupku, s istim već izazovnim zaključkom da ga i danas prihvata, pričao u zaista mnogim sredinama. I kao čika Đuri, ali i kao profesor, akademik ili drug predavač. Pričao je o tome — mislim — i u onom dokumentarnom filmu koji je snimio Andraš Nad za književni muzej, za buduće posthumno prikazivanje.

O svojim ličnim vojničkim vrlinama — podrazumevajući da ih je pominjao kao individualne — on sam je pričao samo uz smeh, bar preda mnom. Prilikom rumunskog krvavog napada — moglo bi se reći i krvoločnog, bezrazložno nemilosrdnog — Lukač je trebalo da deluje u legendarnoj trupi Šarai-Sabo kao politički komesar. U teškom trenutku je stigao na ratište.

Posle celodnevne artiljerijske i puščane paljbe, bivši husarski oficir je naredio odlučno povlačenje vojnicima u crvenim mundirima koji su se stručno branili. Prepušteno selo je napustio s poslednjim pešacima. Pored njega je bio komesar za prosvetu koji je stigao prethodni dan, sada vojni intendant. A ovaj — Lukač — ni do sada nije odobravao napuštanje sela. Ali se sada odjednom zaista uzjogunio. Sa nekoliko vojnika, čak i sam on hoće da se vrati u selo. U kuću gde je bio na zajedničkom konaku sa Šarai-Saboom.

Tamo je zaboravio svoj pribor za brijanje. Jer je zbog pojačane pucnjave u praskozorje bio prinuden da odve na frontu preskoči brijanje, do kojega mu je inače bilo veoma stalo. I već je bio pošao, i nisu ga zaustavili argumenti Šarajaja koji su se gušili u psokama. Nego što su Rumuni već s tornja pucali iz mitraljeza.

Pod uticajem gotovo šaljivog smeška tokom priče, smeo sam reći da bih u sudu o junačenju stao na stranu Šarai-Saboa; i danas to mislim: nepromišljenost.

Prava nepromišljenost! Po Lukaču. Onda je on iz Pešte stigao na front iz onog rukovodstva čiji je veći deo poreklom iz grada i o čijim je sposobnostima Šarai već onda govorio s razočarenjem; jer je kasnije upravo zbog toga ispalio sebi metak u glavu.

U Lukačevoj glavi je bljesnuo niz filozofskih misli: trebalo je pokazati da u jednom cvike-raškom intelektualcu s malenim rukama kao u devojičice postoji isto toliko prezrenje prema smrti: kao i u jednom oficiru Monarhije koji je za to profesionalno treniran. Lukač nije želeo da prodre nazad u selo. Nego u poverenje svoga komandanta. — I da li je uspeo? — Iako je britva propala!

S mađarskog:
Sava Babić